

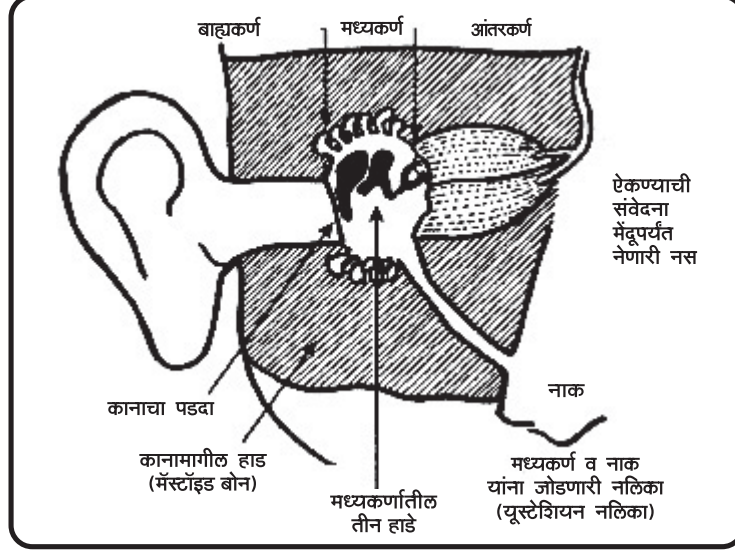
डॉ. म्हापणकर यांचे कान, नाक घसा क्लिनिक

बी/१०२, अंबिका प्लाझा, ९० फूट रोड, मुलुंड (पूर्व), मुंबई - ४०० ०८१.

डॉ. तुषार वि. म्हापणकर
एम.एस.(मुंबई)

दूरध्वनी-क्लिनिक : २५६३७९०५
घर : २९६३९३९३

○ आपला कान किंवा कर्णोद्भ्रिय म्हणजे आपणास मिळालेले एक वरदानच आहे. आपल्या कानाबद्दल प्रत्येकाला माहिती असणं आवश्यक आहे.

○ कानाचे प्रामुख्याने तीन भाग असतात. बाह्यकर्ण (Outer Ear), मध्यकर्ण (Middle Ear) आणि आंतरकर्ण (Inner Ear). आपणास बाहेरून दिसणाऱ्या कानापासून ते थेट कानाच्या पडद्यापर्यंतच्या भागात बाह्यकर्ण असं म्हणतात. पडद्यामागील भागास मध्यकर्ण असं म्हणतात. मध्यकर्णात हवा असते. ही हवा आपल्या कानाच्या मागील बाजूने एका नलिकेद्वारे (Eustacian Tube) मध्यकर्णात येते. वातावरणातील जी हवा आपल्या कानात शिरते तशीच हवा आपल्या नाकाच्या मागीलबाजूने यूस्टेशियन नलिकेद्वारे मध्यकर्णात येते. याचाच अर्थ असा की कानाच्या पडद्याच्या दोन्ही बाजूस (म्हणजे बाह्यकर्ण व मध्यकर्णात) हवा असते व ती सारख्याच दाबाची असते (Atmospheric Air Pressure) यामुळे पडद्याचे कंपन अतिशय उत्तम रित्या होऊ शकते. मध्यकर्णात पडद्यामागेच तीन लहान हाडांची साखळी असते. यातील पहिले हाड (Malleus) पडद्यास जोडलेले असून तिसरे हाड (Stapes) आंतरकर्णास जोडलेले असते. आंतरकर्णामध्ये एक प्रकारचा द्रवरूप पदार्थ असतो (Perilymph) व या द्रवरूप पदार्थात कानाची एकण्याची नस (Cochlear nerve or Nerve of hearing) असते. ही नस आंतरकर्णापासून मॅदूपर्यंत जाते.

○ जेव्हा आपण आवाज ऐकतो, तेव्हा या आवाजाच्या ध्वनिलहरींमुळे पडद्याचे कंपन होते. या कंपनामुळे पडद्यामागील तिन्ही हाडांचे कंपन होते. तिसऱ्या हाडामार्फत (Stapes) ही कंपने आंतरकर्णापर्यंत पोहोचतात व आंतरकर्णातील द्रवाचे कंपन होते. इथे एकण्याची नस असल्यामुळे या कंपनांचे रुपांतर एकण्याच्या संवेदनेत होऊन ती संवेदना नसमार्फत मॅदूस पुरविली जाते. अशा प्रकारे आपणास आवाज ऐकू येतो.

○ आंतरकर्णाचे आणखी एक महत्वाचे कार्य म्हणजे शरीराचा तोल सांभाळणे. या कर्णात एकण्याच्या नसीशिवाय अजून एक नस असते की ज्यायोगे आपल्या डोक्याचा तोल सांभाळला जातो. या नसला तोल सांभाळणारी नस (Vestibular Nerve or Nerve of Balance) असे म्हणतात. एकण्याची नस व तोल सांभाळणारी नस एकत्र येऊन एकदमच मॅदूकडे जातात. आताच आपण पाहिल्याप्रमाणे आंतरकर्णामध्ये जो द्रव असतो, त्या द्रवाचा एक ठराविक असा दाब असतो. हा दाब जर कमी अथवा जास्त होईल किंवा तोल सांभाळणाऱ्या नसवर कुठेही गाठी (Tumour) येतील, तर आपल्या शरीराचा तोल जाऊ शकतो (Sense of imbalance) किंवा आपणास चक्कर आल्यासारखी वाटते (Sense of Vertigo).

आता आपण कानांच्या विकारांकडे वळूया.

कानाचे आजार प्रामुख्याने पुढीलप्रमाणे आहेत. १) कान दुखणे २) कानात पू / पाणी येणे ३) बहिरेपणा /मूक बहिरेपणा ४) चक्कर येणे ५) कानात कीटक / खडा, रबर वगैरे गोष्टी जाणे.

१) **कान दुखणे:** सर्वसाधारणपणे आपला कान दुखू लागला की काही सुचत नाही व कानात तेल घालणे, तुळशीचा रस टाकणे वगैरे प्रकार होतात. तेव्हा या गोष्टी टाळून कान दुखण्याची कारणे आपणास माहित असणं आवश्यक आहे. कान दुखण्याची प्रामुख्याने दोन कारणे असतात **अ)** कानात मळ किंवा बुरशी साठल्यामुळे **ब)** सर्दीमुळे कानाचे दुखणे.

अ) कानात जर घट्ट असा मळ असेल किंवा बाह्यकर्णात फोड आला असेल तर कान फक्त स्पर्शाने किंवा जरासा ओढल्याने दुखू लागतो. बरेच वेळ कानात ओलावा राहिल्यामुळे (कानात पाणी गेल्यामुळे किंवा पू झाल्यास) कानात बुरशी जमते व कान ठणकतो. अशा वेळेस कानाच्या तज्ञांकडून कानाची तपासणी करून घेऊन कान स्वच्छ करून घ्यावा.

ब) कानदुखीचा दुसरा प्रकार म्हणजे सर्दीमुळे कान दुखणे. जोरात शिंकल्यामुळे किंवा नाक जोरात शिंकरल्यामुळे सर्दी नाकातून नाकामागच्या नलिकेद्वारे कानाच्या पडद्यामागे म्हणजे मध्यकर्णात जाते. यामुळे कानाच्या पडद्याला सूज येऊन कान प्रचंड ठणकतो. जर हीच सर्दी पडद्यामागे खूप साठली की कानाच्या पडद्यास छिद्र पाडून ती कानाबाहेर येते. त्यालाच आपण कानातून पू आला असं म्हणतो. पू येताक्षणीच कानाच्या पडद्यावरील दाब कमी झाल्यामुळे कानाचे दुखणे थांबते. म्हणून सर्दीमध्ये कान दुखत असल्यास कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घेऊन योग्य उपचार करावेत.

महत्वाच्या सूचना :

- आपल्या बाह्यकर्णात मळ तयार होऊन नैसर्गिकरित्या तो आपणच बाहेर फेकला जात असतो. ही प्रक्रिया सतत सुरुच असते. म्हणून दररोज आपणहून साफ करण्याची गरज नसते. जर का मळ जास्त प्रमाणात तयार झाला तरच तो काढून घेणे आवश्यक असते.
- कान दुखत असल्यास त्यात तेल, लसणीचे तेल, तुळशीचा रस, समुद्राच्या पाण्याचा फेस वगैरे काहीही घालू नये. त्यामुळे कानाचा विकार बळावण्याची शक्यता असते.
- सर्दीमध्ये नाक जोरात शिंकरू नये. त्यामुळे सर्दी कानात जाण्याचा संभव असतो.
- कान दुखत असल्यास पोहायला जाऊ नका.

२) कानातून पू येणे / कान वाहाणे

इथे मला एक गोष्ट नमूद करावीशी वाटते की आपणासं जेव्हा सर्दी होते तेव्हा नाकातील सर्दी किंवा जाड असा चिकट पदार्थ (Mucous) नाकामागून घशात उतरत असतो. अतिशय प्रमाणात शिंका आल्यामुळे किंवा नाक जोरात शिंकरल्यामुळे नाकातील सर्दी ही नाक व कान यामधील नलिकेद्वारे (Eustacian Tube) मध्यकर्णात जाऊ शकते. मध्यकर्णात ही सर्दी अथवा पू (Pus) जमल्यामुळे मध्यकर्णातील त्वचेस व पडद्यास सूज येते आणि कान ठणकू लागतो. शेवटी एक वेळ असी येते की मध्यकर्णातील ही सर्दी आपल्या कानाच्या पडद्याला छिद्र करून कानाबाहेर पडते. ज्याला आपण कानातून 'पू' आला किंवा कान वाहायला लागला असे म्हणतो. एकदा का पू बाहेर पडला की मध्यकर्णातील दाब कमी होऊन कान दुखायचा थांबतो परंतु याची परिणीती म्हणजे कानाच्या पडद्यास छिद्र (Perforation in the ear drum) पडते. जर पडद्यास पडलेले छिद्र छोटे असेल तर ते आपणच बंद होऊ लागते. छिद्र जर मोठे असेल तर ते बंद न होता तसेच राहाते. त्यामुळे जेव्हा सर्दी होईल तेव्हा कान पुन्हा वाहायची शक्यता असते. सारखा वरचेवर पू येऊन कानाच्या पडद्यामागील हाडे सडून बहिरेपणा येतो. तसेच कानामागील हाड (मॅस्टॉइड) सडून पू मेंदूपर्यंत जाण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

- छोटे किंवा मध्यम आकाराचे छिद्र हे शस्त्रक्रियेशिवाय म्हणजे (कॉटरायझेशन) या तंत्राद्वारे बंद करता येते.
- जर का छिद्र मोठे असेल अथवा कानामागील हाड सडले असेल तर मात्र शस्त्रक्रियेवाचून पर्याय उरत नाही सर्दीमुळे होणारा पू हा जेव्हा कानाबाहेर पडतो, म्हणजेच कानात साचून राहत नाही. अशा वेळेस कान दुखत नाही. कान दुखत नसल्यामुळे स्वाभाविक आपले कानाकडे दुर्लक्ष होते. दुसरी गोष्ट अशी की कानातून पू यायचा थांबला की कान बरा झाला असे म्हणता येत नाही. अशा वेळेस कानातून पू आल्यास दुर्लक्ष न करता खालील उपचार करावेत व कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घ्यावा. कानातील पू जॉन्सन बडसने स्वच्छ करावा. कानाच्या आजूबाजूच्या त्वचेवर पू साचू देऊ नये.

- कानात कापसाचा बोळा ठेवावा. तो जास्त आत ढकलू नये.
- डॉक्टरी सल्ल्यानुसार कानात थेंब घालावेत. कानातून जर पू येत असेल तरच थेंब घालावेत, नाही तर थेंब घालू नयेत.
- आंघोळ करताना कानांत कापसाचा बोळा ठेवावा, जेणेकरून पाणी कानात जाणार नाही.
- कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांकडून कानाची तपासणी करून घ्यावी.
- कानातून पू आल्यास अथवा येणारा पू बंद झाल्यास तज्ञ डॉक्टरांच्या सल्ल्याशिवाय अजिबात पोहायला जाऊ नये. त्यामुळे घाणेरडे पाणी पडद्याच्या छिद्राद्वारे मध्यकर्णात जाऊन गंभीर परिणाम उद्भवण्याचा धोका असतो.

हल्ली अतिशय प्रभावी प्रतिजैविके उपलब्ध असल्याने गळणाऱ्या कानांपासून उद्भवणाऱ्या परिणामांची संख्या जरी कमी असली तरी एक गोष्ट मात्र नक्की की अशा कानांपासून होणारे परिणाम अतिशय गंभीर स्वरूपाचे व प्राणघातकही ठरू शकतात. कानाच्या मध्यकर्ण व आंतरकर्ण या भागाचा मेंदूशी अतिशय घनिष्ट संबंध असतो. मध्यकर्ण व त्यामागील मॅस्टॉइड नावाचे हाड मेंदूच्या अगदीच जवळ असते. कानाचे हे भाग व मेंदू यांच्यामध्ये असणारे छपरासारखे हाड अतिशय पातळ असते. म्हणूनच कानातील रोग हे हाड सहजरित्या पोखरून मेंदूत प्रवेश करू शकतो. कानाच्या हाडातील रक्तवाहिन्या (नीला) सुद्धा मेंदूशी निगडीत असतात. त्यामुळे मध्यकर्ण किंवा मॅस्टॉइड हाडातील रोगजंतू हाड न पोखरता सुद्धा रक्तवाहिन्यांमार्फत मेंदूत प्रवेश करू शकतात. मेंदूच्याबाहेर तीन आवरणे असतात. यांना 'मेनिन्जेस' असे म्हणतात. त्याबाहेर कवटीचे हाड असते. मेंदूला लागूनच असलेल्या अनुक्रमे पहिल्या व दुसऱ्या आवरणांमध्ये एक प्रकारचा द्रव असतो. हाच द्रव मेंदू व त्यांपासून उगम पावणारा पाठीच्या कण्यातील मज्जारज्जू यांना आच्छादून टाकतो. हा द्रव थेट मेंदूपासून शेवटच्या मणक्यापर्यंत पसरलेला असतो. याच द्रवाला 'सेरिब्रो स्पयनल फ्लुइड' (सी एस एफ) म्हणतात. या द्रवाला जंतूसंसर्ग झाल्यास होणाऱ्या रोगास 'मेनिन्जायटीस' असे म्हणतात. कानातून दुर्गंधीयुक्त किंवा रक्तमिश्रित लालसर पू येणे हे कानामागील हाड सडल्याचे प्रमुख लक्षण असून ते अत्यंत धोकादायक ठरू शकते. सर्दीमध्ये नाकामधील शेंबूड किंवा पू कानात गेल्यामुळे कान ठणकतो. औषधाने नंतर बराही होतो, परंतु अगदी क्वचित प्रसंगी विघातक जंतूमुळे होणारा पू कानाबाहेर न पडता कानामागील मॅस्टॉइड हाडात जातो व ते सुजते. नंतर हेच जंतू रक्तवाहिन्यांमार्फत हाड न पोखरता मेंदूत जाऊन मेनिन्जायटीस होण्याची शक्यता असते. म्हणूनच सर्दीत कान दुखत असल्यास, अचानक प्रचंड डोकेदुखी, वांत्या, मान दुखणेसारखी लक्षणे उद्भवल्यास ती मेनिन्जायटीसची लागण असू शकते. अशा परिस्थितीत ताबडतोब कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घेणे इष्ट ठरते.

सतत कान वाहणे तसे धोकादायकच, परंतु सावधान! विशेषतः दुर्गंधीयुक्त किंवा रक्तमिश्रित पू येत असल्यास त्याकडे अजिबात दुर्लक्ष न करता वेळीच तज्ञ डॉक्टरांकडून योग्य तो उपचार करून घ्यावा.

३) बहिरेपणा / कमी ऐकू येणे - ध्वनिलहारी पडद्यावर आदळतात व पडदा कंपन पावतो. पडद्यामागील तिन्ही हाडांचे यामुळे कंपन होते. तिसऱ्या हाडाच्या कंपनामुळे आंतरकर्णामधील द्रवाचे कंपन होते. याच आंतरकर्णात ऐकण्याच्या विशिष्ट पेशी/अवयव असतात. याच पेशींपर्यंत कंपने पोहोचल्यावर या पेशी उत्तेजित होतात व ही ऐकण्याची संवेदना ऐकण्याच्या नसीमार्फत मेंदूपर्यंत जाते. या ऐकू येण्याच्या मार्गात कोठेही अडथळा आल्यास बहिरेपणा संभवतो.

बाह्यकर्णातील व मध्यकर्णातील अडथळ्यामुळे जो बहिरेपणा येतो त्यावर निश्चितपणे इलाज करता येतो. परंतु आंतरकर्णात काही बिघाड झाल्यास ऐकण्याची नस कमकुवत होते व श्रवणशक्ती कमी होते. त्याला काहीही इलाज नसतो.

जर मुलाने अचानक कमी ऐकू येण्याची तक्रार केली तर त्याला त्वरित कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांकडे घेऊन जावे. कारण नसचा पुरवठा अचानक खंडित झाल्यामुळे नस कमकुवत होते. या परिस्थितीत त्वरित (२४ तासांत) उपचार न झाल्यास नस कायमची कमकुवत होण्याचा संभव असतो. म्हणूनच मुलाने जर कमी ऐकू येण्याची तक्रार केली तर त्याचे म्हणणे नीट ऐकावे व अजिबात दुर्लक्ष न करता त्याला तज्ञ डॉक्टरांना दाखवावे. म्हणजे पुढील बहिरेपणा टाळता येतो. मोठ्यांसाठी सुद्धा हे लागू होते.

बहिरेपणासाठी ऐकण्याच्या क्षमतेची चाचणी (ऑडिओग्रॅम) करण्यात येते. वयाच्या पन्नाशीनंतर साधारणपणे आपल्या कानाची तपासणी करून घ्यावी. कारण जसजसे वय वाढते तसतसशी हळूहळू आपली श्रवणशक्ती कमी होत जाते. तेव्हा वेळोवेळी ऐकण्याच्या क्षमतेची चाचणी करून तज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घ्यावा.

मूक-बहिरेपणा - गर्भवती स्त्रियांत साधारणतः मुलाच्या कानाची वाढ ही गर्भारवस्थेच्या पहिल्या तीन ते चार महिन्यांत पूर्ण होत असते. जर का या कालावधीत स्त्रीने काही औषधे सेवन केल्यास अथवा तिला ताप आल्यास (व्हायरल फीवर) मुलाच्या कानाची नस कमकुवत होण्याची शक्यता असते. तसेच नवजात अर्भकापासून ते मोठ्या मुलांपर्यंत केव्हांही त्यास व्हायरसचा ताप, गालगुंड, गोवर, कांजिण्या, मेनिन्जायटीस झाल्यास ऐकायची नस पूर्णतः बिघडण्याची शक्यता असते. जन्मतः मूल काही मुकं नसतं. लहान मूल हे समोरच्या व्यक्तीचे आवाज ऐकून बोलायला शिकते. म्हणूनच बोलण्याच्या प्रक्रियेत ऐकणं अतिशय महत्वाचं असतं. जर लहान मुलाला बोलायला शिकवण्यापूर्वीच बहिरेपणा आला, तर त्या मुलाला आवाज ही काय गोष्ट आहे ते समजतच नाही. त्यामुळे मूल बोलण्यास शिकत नाही व ते मूल 'मुके मूल' म्हणून समजले जाते.

पालकांना सूचना :

जर आपलं मूल आवाजाला प्रतिसाद देत नसेल तर त्याला ताबडतोब तज्ञ डॉक्टरांकडे घेऊन जावे व कानाच्या नसेची सखोल तपासणी करावी. वेळीच त्यांना श्रवणयंत्रे लावून आपण त्यांना ऐकण्यास मदत करू शकतो. ज्यायोगे ती मुले हळूहळू बोलायला शिकतात. सर्वच बाबतीत मूक-बहिरेपणा हा काही आनुवंशिक नसतो.

४) कानात कीटक / खडा, रबर वगैरे गोष्टी जाणे -

अ) कानात जर का एखादा कीटक गेला तर अजिबात घाबरू नये. कानात शुद्ध खोबरेल तेल / कोणतेही तेल किंचित कोमट करून घालावे. कानात तेल घातल्यामुळे आतील कीटक मरतो आणि तो कानाला कोणत्याही प्रकारची इजा करू शकत नाही. मात्र नंतर लागलीच कानाच्या तज्ञ डॉक्टरांना दाखवून कीटक काढून घ्यावा. नाहीतर मृत कीटक आतच राहून जंतुसंसर्ग (इन्फेक्शन) होण्याची शक्यता असते.

ब) कानात मुले धान्याचे दाणे / खडा वगैरे वस्तू घालतात. तेव्हा आतमध्ये खरचटून थोडे रक्तही येते. अशा परिस्थितीत आपण स्वतः या वस्तू काढायचा प्रयत्न करू नये. अथवा कानात इतर काही थेंबही घालू नयेत. त्याला ताबडतोब तज्ञ डॉक्टरांना दाखवून कानात घातलेली वस्तू काढून घ्यावी.

काही महत्वाच्या सूचना :

दिवाळीच्या फटाक्यांच्या आवाजामुळे कानाचे पडदे फाटण्याचा अथवा नस कमकुवत होण्याचा संभव असतो. तेव्हा त्या दिवसांत शक्यतो मोठ्या आवाजाच्या फटाक्यांचा संपर्क टाळावा. विशेषतः मुलांना अशा फटाक्यांजवळ जाऊ देऊ नये. कानात कापसाचा बोळा ठेवावा.

डॉ. म्हापणकर यांचे कान, नाक घसा क्लिनिक

बी/१०२, अंबिका प्लाझा, ९० फूट रोड, मुलुंड (पूर्व), मुंबई - ४०० ०८१.

डॉ. तुषार वि. म्हापणकर
एम.एस.(मुंबई)

दूरध्वनी-क्लिनिक : २५६३७९०५
घर : २१६३९३९३